

**TORSKENS ROLL I
ÖSTERSJÖN**
SAMMANFATTNING

Det är inte någon nyhet att Östersjöns torskbestånd är i ett dåligt skick. Torsken, liksom många kommersiellt viktiga fiskbestånd världen över, har minskat kraftigt under de senaste decennierna. Dessa bestånd spelar ofta en stor roll för fiskenäringen och även för att upprätthålla fungerande ekosystem. I Östersjöregionen finns demokratiska institutioner och kvalificerade vetenskapliga underlag i ett geografiskt väl avgränsat område. Därmed finns goda grundförutsättningar för en hållbar förvaltning av viktiga fiskbestånd. Om vi inte klarar av att förvalta Östersjöns torsk hållbar, var ska vi då klara av att vända den negativa trenden som råder för många av världens fiskbestånd?

Torsken och ekosystemet

Östersjön är ett produktivt hav. När torskfångsterna var som störst under 1980-talet, fångades 22 procent av de globala torskfångsterna i lilla Östersjön! Idag är fångsterna betydligt mer blygsamma. Torsk är en bottenlevande kallvattenart, med ursprung i hav där salthalterna är avsevärt högre än i Östersjön. Den torsk som lever här är särskilt anpassad men reproduktionen kan enbart lyckas om syre- och salthalterna (som påverkas av nederbörd och inflöden från Nordsjön) är tillräckligt höga. Naturgivna förutsättningar påverkar därför storleken på torskbestånden.

Även mänsklig påverkan på Östersjön har inverkan på torskens reproduktion och överlevnad. Stora mängder näringsämnen i havet orsakar idag syrebrist vid större djup, vilket försämrar möjligheten för torskens ägg att överleva. Men i ett historiskt perspektiv har övergödningen bidragit till den stora produktionen av torsk i Östersjön. Tidigt under 1900-talet var Östersjön ett näringsfattigt hav med stora mängder säl, som delvis äter torsk. Sälen jagades under några decennier, och minskade kraftigt. Minskade sälbestånd verkar ha bidragit till en kraftig ökning av torsk under 1930-talet. Under samma period ökade jordbrukets produktion och därmed flödet av näringsämnen till havet. När övergödningen började ta fart ordentligt, under 1970-talet, skedde en andra, kraftig ökning av torskbeståndet. Båda dessa ökningsperioder sammanföll med goda hydrologiska förutsättningar (höga salt- och syrehalter). Utan förlusten av säl tidigt under seklet och därefter den gödsling som övergödningen innebär, med en ökad produktivitet i havet som

“Rovdjur som torsk är alltså inte bara mat, utan en viktig komponent i ekosystemet”

följd, framstår 1980-talets fångster som osannolika. Idag utgör sälen inte något hot mot torskbeståndet, men övergödningen är både ett problem och en förutsättning för ett stort torskbestånd.

Med rätt fiskeripolitiska åtgärder kan dock torskbeståndet åter bli stort och produktivt.

Förlust av rovdjur, som säl eller torsk, i ett ekosystem kan leda till kedjereaktioner. Dessa ”kaskadeffekter” studeras allt mer inom forskningen, vilket skapar nya insikter om hur komplexa de biologiska systemen är. Kanske har det minskade beståndet av torsk i Östersjön både lett till förstärkningar av övergödningens effekter och bidragit till minskningen av abborre och gädda längs den svenska kusten! Det finns flera indikationer som tyder på dessa samband. Rovdjur som torsk är alltså inte bara mat, utan en viktig komponent i ekosystemet. EU:s fiskeripolitik betonar vikten av att använda sig av en ekosystemansats, att alla komponenter i ett ekosystem ska förvaltas hållbart. Exempel

från andra hav visar att kraftigt förändrade ekosystem kan leda till inläsningseffekter, där ekosystem "flappar" och "fastnar" i ett läge där vissa arter inte kan återhämta sig. Ett välkänt exempel är torskbestånden utanför Newfoundland, som inte har återhämtat sig efter ett drygt decennium av fiskestopp, där andra arter "tagit det utrymme" som tidigare fylldes av torsk. I Östersjön tyder allt på att de potentiella inläsningsmekanismerna inte är tillräckligt starka för att hindra återväxten av ett stort torskbestånd. Här är det fisket som håller beståndet på en låg nivå.

Torskfisket i Östersjön

Torsk är den mest värdefulla fisken i Östersjön och en stor andel av yrkesfiskarna i regionen är beroende av livskraftiga torskbestånd. I Östersjön finns två separata bestånd, det "västliga beståndet", samt Östersjötorsken – "det östra beståndet". Gränsen mellan dessa går vid Bornholm. De två bestånden är genetiskt klart åtskilda – det östra är unikt anpassat till Östersjöns bräckta vatten och kan inte "fyllas på" genom invandring västerifrån. Huvuddelen av fångsterna tas i det östra beståndet, främst i Hanöbukten och runt Bornholm. Tidigare bedrevs yrkesfiske efter torsk ända upp till Västernorrland. Ett större bestånd skulle innebära en större geografisk spridning och därmed möjligheter att fiska torsk i flera delar av Östersjön.

Torskfisket i Östersjön domineras av Polen, Danmark och Sverige, men Tyskland, Lettland, Litauen och Ryssland landar också betydande fångster. Eftersom torskfisket har en stor inverkan på många yrkesfiskares ekonomi blir kvoternas storlek avgörande för näringens lönsamhet. Även stigande bränslebriser har påverkat lönsamheten under senare år. Fiskets bidrag till Östersjöländernas ekonomier är blygsamt. Det danska, svenska och polska fisket utgör enbart 0,5; 0,2 respektive 0,005 procent av BNP, men är regionalt en viktig sysselsättning. En genomgång av regionens yrkesfiske visar att lönsamheten har minskat under flera år och att fisket i allt mindre utsträckning bidrar till de lokala och regionala inkomsterna. Danmark har omkring 3200 yrkesfiskare verksamma i

"År 2003 var nästan 40 procent av fångsten fisk som aldrig fått chans att föröka sig. Inte undra på att torsken har problem!"

Östersjön, Nordsjön och andra hav. I Polen var år 2004 omkring 3800 yrkesfiskare verksamma i Östersjön. Sverige hade omkring 2200 verksam-

ma yrkesfiskare samma år. Det är dock oklart hur många av dessa som är sysselsatta på heltid med fiske. Beredningsindustrin sysselsätter ytterligare personer i dessa länder och under senare tid har Polen börjat spela en allt viktigare roll som mellanhand i handeln och förädlingen av Östersjötorske. Torskens totala värde för yrkesfiskare i Sverige uppgick år 2005 till 164,8 miljoner kronor. Fritidsfiske efter torsk är en relativt väl etablerad aktivitet i Tyskland, Danmark och längs den svenska Öresundskusten. Avsaknaden av stora torskbestånd innebär därmed en samhällsekonomisk förlust även för andra sektorer än yrkesfisket.

Östersjötorske fångas huvudsakligen med trål, garn (nät som sätts på botten) eller krok (långrev). Garn- och krokfiske bedrivs huvudsakligen av mindre fartyg nära sin hemmahamn och förbrukar generellt mindre drivmedel än trålfartyg. Garnfiske är dessutom mer selektivt (fångar mindre mängder småtorske) än trålfiske, även om mer selektiva

trålar (s.k. BACOMA-trål) avsevärt kan förbättra trålfisket. Garnfisket gynnas av ett stort torskbestånd som består av vuxna individer, men nu när allt yngre årsklasser fångas har garnfisket minskat. Under 1984 utgjorde icke könsmogen torsk mindre än 20 procent av de totala fångsterna. År 2003 var nästan 40 procent av fångsten fisk som aldrig fått chans att föröka sig. Inte undra på att torsken har problem! Även om garn är mer selektivt fångar de även sjöfåglar och säl, och omfattande problem med sälskador på garn försvårar fisket. Ur ett resurs- och miljöperspektiv finns därmed både för- och nackdelar med garn- respektive trålfiske. Ur ett ekonomiskt perspektiv finns, enligt det svenska fiskeriverkets beräkningar, fördelarna huvudsakligen inom det småskaliga garnfisket, även om lönsamheten minskat under senare år. Ur ett kontrollperspektiv skulle fisket däremot vara betydligt lättare att övervaka med ett fåtal större båtar. En förändring av fiskeflottan mot större fartyg skulle ha en tydlig regionalpolitisk effekt och missgynna det småskaliga kustnära fisket.

Tidigare (1995-1999) satsades betydande offentliga medel på att minska fiskeflottans överkapacitet, samtidigt som medel även avsattes för modernisering av befintliga båtar. Mindre och ineffektiva båtar ersattes delvis med större, effektivare båtar. Under perioden ökade dessutom fiskekapaciteten i Polen och Lettland, delvis som ett resultat av att fartyg exporterades från medlemsländerna. Under perioden 2000-2006 skedde betydande skrotningar av fiskeflottorna i främst Polen och Lettland, delvis finansierad av EU-gemensamma medel. Stöden till effektiviseringar har blivit betydligt mer restriktiva. Trots en minskad total fiskekapacitet förefaller de politiska incitamenten att upprätthålla ohållbara torskfångster opåverkade.

ICES rådgivning och de politiska besluten

ICES, det internationella havsforskningsrådet, samordnar fiskeriforskningen och ger råd om vilken omfattning av fiske bestånden klarar av. ICES definierar vilken lägre gräns för mängden könsmogen fisk som behövs (160 000 ton för det östra beståndet) för att minska riskerna för kollaps och rekommenderar generellt ett totalt fiskestopp om gränsen underskrids. Under större delen av 1990-talet och hela 2000-talet har det östra beståndet legat under den kritiska gränsen. Risken för kollaps är därmed betydande. Trots detta har omkring 60 procent av all vuxen torsk tagits ur Östersjön – varje år.

Hoppet är dock inte ute för det östra beståndet. Ett minskat fiske uppskattas snabbt kunna leda till att ett relativt stort bestånd byggs upp igen. Enligt preliminära beräkningar skulle mängden könsmogen fisk kunna fördubblas med bara ett års fiskestopp,

“Fyra års fiskestopp skulle kunna leda till dryga 450 000 ton torsk, att jämföra med dagens ca 80 000 ton”

och därmed nära nog ta sig över den kritiska gränsen på 160 000 ton. Ytterligare år av fiskestopp skulle leda till en fortsatt kraftig ökning. Fyra års fiskestopp skulle kunna

ledda till dryga 450 000 ton torsk, att jämföra med dagens ca 80 000 ton. Ett större bestånd skulle innebära betydligt högre fångster till en lägre kostnad och med en högre vinst, utan att riskera kollaps. Ansvarsfullt förvaltd torsk mellan 1983 och 2007 skulle ha kunnat generera avsevärt större fångster och årliga, ytterligare vinster på 1-2 miljarder kronor. Men dessa räkneexempel ligger långt från den dagens politiska verklighet.

De första gemensamma kvoterna för torsk sattes år 1989, efter den kraftiga minskningen av beståndet under 1980-talet. EU:s ministerråd fattar beslut om kvoterna, som konsekvent har varit betydligt högre än ICES rådgivning. En förklaring till att rådets beslut överskrider ICES rekommendationer är att rådet även tar hänsyn till sociala och ekonomiska aspekter för näringen. En nyligen genomförd genomgång av fiskeripolitiken konstaterar att logiken bakom rådets slutsatser är svår att utvärdera, eftersom målen är tve tydiga och dokumentationen begränsad. Det är dessutom väl känt att besluten innefattar kohandel och att ministrar är utsatta för påtryckningar från fiskenäringen och regioner

“Ett hållbart förvaltad torskbestånd skulle öka yrkesfiskets lönsamhet betydligt samtidigt som flera positiva effekter på Östersjöns ekosystem kan förväntas.”

där fiske är en viktig syster satsning. Politikerna har därmed att förhålla sig till en högljudd, stark lokal opinion å ena sidan och en organiserad allmänhet å

andra sidan. Resultaten är kortsiktiga beslut som inte gynnar långsiktigt hållbara fiskbestånd eller långsiktigt lönsamma fiskenäringar. Kvoterna överskrider dessutom av ett omfattande illegalt fiske som försvårar förvaltningen.

Ett hållbart förvaltad torskbestånd skulle öka yrkesfiskets lönsamhet betydligt samtidigt som flera positiva effekter på Östersjöns ekosystem kan förväntas. Dessa långsiktiga vinster kan vida överstiga de kortsiktiga kostnaderna för ett minskat fiske.